Bilim Tarihi Perspektifinden "Yedi İklim" Nazariyesi ve Kültür Ve Edebiyatimizdaki Yansımaları

Melike GÖKCAN*

ÖZ

Coğrafya (Géographie) Yunanca kökenli bir kelimedir. "Dünya" ve "kozmos" hakkında, temelleri eski Sümer, Babil ve Mısır medeniyetlerinde atılmış olan metodik düşüncenin ana hatları, felsefenin bir alt disiplini olarak antik Yunan felsefe okulunda şekillenmiştir.

Aristoteles'in Fizik, Kosmos ve Meteorologica gibi eserleri defalarca tercüme edilmiş olması Yunan felsefe ve bilim okulunun İslam dünyasındaki etkisini gösterir. Bununla beraber astronomi, dünya ve coğrafya bilgisinin oluşum ve gelişimi İskenderiye ekolüne ve Batlamyus (Ptolemaios ö. 168?) kuramlarının çevirileriyle şekillenmiştir.

Batlamyus'un ikonografik eserleri "Almagest" ve "Coğrafya Kılavuzu" dünya merkezli evren tasarımını esas alır. Bu eserler, kozmogoni, yıldız ve gezegen hareketleri gibi astronomik bilgiler ile yeryüzü topografyasını ve harita referanslarını sunan zengin kaynaklardır. El-Mecistî adıyla çevrilen Almagest, İslam dünyasında, bilhassa Halife Me'mun zamanından itibaren, coğrafyanın temel kaynağı olarak benimsenmiştir. Eserin, İbn-i Hurdazbih, Ferganî, Muhammed b. Musa el-Harizmî, Ebûl- Fidâ gibi büyük coğrafya âlimleri tarafından yeniden değerlendirilip, yer yer değiştirilerek tercüme edildiği görülür. Yeryüzünün meskûn ve gayr-i meskûn bölgelerine dair çıkarımlar bu çalışmanın ürünüdür. Bir coğrafi terim olarak "yedi iklim" bu temeller üzerine kurgulanmış dünya tasarımıdır. Bu kuram, dünyanın meskûn kısımlarının yedi iklim bölgesine ayrılmasına ve yedi büyük deniz tarafından çevrilmiş olmasına işaret eder.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eskişehir//Türkiye
E-posta: melikegokcan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0595-7226, DOI: 10.32704/erdem.749088
Makale Gönderim Tarihi: 25.08.2019 * Makale Kabul Tarihi: 17.01.2020 * (Araştırma Mk.)

Söz konusu görüşün kültürel etkileri ise edebiyatımızın coğrafya algısını şekillendirmiştir. Edebiyat, "mekân" unsuru olmadan düşünülemeyeceği için, onun coğrafya ile doğrudan ilişkisi vardır. Edebiyatta coğrafya, "géo-littéraire", insanın yaşadığı dünyayı anlamlandırmak istemesinin doğal sonucu olarak günümüzde de konuşulan bir edebiyat kuramıdır.

Bu çalışmada, bilim tarihi açısından önemli olan söz konusu astronomik ve coğrafî kuramların kültür ve edebiyatımızdaki yeri ele alınacaktır. Klasik edebî metinlerin çok katmanlı yapısında bazen gerçek değer, bazen de sembolik- alegorik bir kalıp olarak değerlendirilen unsurlar, kavram sözlükleriyle açıklanmaktadır. Son derece zengin kültürel verileri toplayan bu çalışmaların klavuzluğu şüphesiz çok önemlidir. Bununla beraber, metinlerin kültürel örüntüsünde yakalanan kavram, terim ve çeşitli sembolik unsurların pek çoğu, derinde karmaşık köklere sahiptir. Bu gibi unsurların kökenini multi-disipliner bir okumayla aramak ve değerlendirmek edebi metinlerin yorumuna boyut katacaktır. Bu çalışmada, bu çeşit bir okumaya örnek olarak, kültür ve edebiyatımızda sıkça karşılaşılan bir coğrafi terimin kökenini, gelişim ve dönüşümlerini izlemek hedeflenmiştir. Bir astro-coğrafya terimi olan ve gök cisimlerinin yeryüzünün bölümleriyle ilişkilerini açıklayan "yedi iklim" nazariyesinin kullanımları edebi metinlerde aranacaktır.

Klasik edebi metinlerde "yedi iklim", çeşitli bağlamlarda bazen bir terim, bazen sembol, bazen de bir motif olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada, "yedi iklim" kavramı etrafında teşekkül eden dünya tasarımının kültür ve edebiyatımıza yansıma biçimleri mesnevi ve divanlardan hareketle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, edebiyat, yedi iklim, Batlamyus.

Reflections of "Seven Climates" Theory on Our Culture and Literature

ABSTRACT

Geography (Géographie) is a Greek-derived word. Main lines of methodical thinking that its foundations laid in ancient Sumerian, Babylon and Egypt took shape in ancient Greek philosophy school as a sub-discipline of philosophy.

The fact Aristotle's works such as Physics, Kosmos and Meteorologica have been translated many times, reveals the impact of the Greek school of prhilosophy and science on Islamic world. Nonetheless, the creation and development of the information related to astronomy, world and geography is shaped through the cult of alexandria and the translation of the theory of ptolemy.

Ptolemy's iconographic works "Almagest" and "Geography Guide" are based on world-centered universe design. These sources are the result of a large study including astronomical information such as cosmogony, star and planetary movements, and inferences about the settled and unsettled areas of the earth. In particular, from the time of the Caliph Al-Ma'mun, it was also adopted by the Islamic scholars. It can be observed that the work was re-assessed and translated via partial changes by scholars of geography such as İbn-i Hurdazbih, Ferganî, Muhammed b. Musa el-Harizmî, Ebûl- Fidâ. Deductions concerning the residential and non-residental areas of the earth exist as a result of this work. As a geographical term, "seven climates" is the design of the world which is built on these foundations. This theory points to the fact that the settled parts of the world are divided into seven climatic zones and also surrounded by seven large seas.

The cultural influences of this view shaped the geography perception of our literature. Since literature cannot be considered without the "space" concept, it has a direct connection with geography. Geography in literature /"géo-littéraire" is a literary criticism theory that is spoken today as a natural consequence of humans desire to make sense of the world in which they live.

In this study, the place of astronomical and geographical theories -which are significant in term of history of science- in our culture and literature will be discussed. The concepts which sometimes are evaluted as real value and sometimes as symbolic are explained with the dictionaries of concepts in the multi-layered structure of classical texts. The guiadance of this work which accumulates tremendously rich cultural datas is very important beyond any doubt. However, most of the concepts, terms and various symbolic elements which are caught in

the cultural pattern of the texts have sophisticated roots deep down. Analyzing elements like this with a multidisciplinary reading will enhance the interpretation of literature texts. In this work, it is aimed to observe the origin, development and transformation of a geographical term which is quite familiar to our culture and literature as this type of reading. The transformation of the concept "seven climate" which is an astro-geographical term and which explains the relation between celestial bodies and the sections of earth will be searched in texts.

In classical texts, "seven climates" appears in different ways:as a term, symbol or motif. In this work, the forms of reflection of world design formed around the concept "seven climates" to our culture and literature will be analyzed in the light of mesnevis and divans.

Keywords: Geography, literature, seven climates, Ptolemy.

Giriş

Kozmogoni, astronomi, dünya coğrafyası hakkında, temelleri eski Sümer, Babil ve Mısır medeniyetlerinde atılmış olan düşüncenin ana hatları felsefenin bir alt disiplini olarak antik Yunan felsefe okulunda şekillenmiştir. Antik çağda Pythagoras (İÖ 570 – 495), Herodotos (İ.Ö. 484-426), Thales (İ.Ö. 636-546), mitoloji, tarih, coğrafya anlatılarından oluşan metinleriyle türün ilk örneklerini veren gezgin filozoflardır. Dünya coğrafyası hakkındaki bu ilk incelemeler daha ziyade hermeneutik metotla doğal fenomenlerin tasvir ve yorumu şeklinde görünmektedir.

Bu dönemde Platon'un, dünyanın bilinen, bilinmeyen hatta kaybolan bölgelerine işaret eden "Timiaos" adlı diyaloğu ilham vericidir. Başta Aristoteles olmak üzere kendinden sonra gelecek filozoflara etki etmiştir. Bu açıdan Platon önemli bir isim olmakla beraber, kuşkusuz günümüzün "bilimsel" tanımlamasına en yakın çalışmaların sahibi Aristoteles'tir (İ.Ö. 384- 322). Aristoteles'in "Fizik" kitabı, kozmoloji, astronomi ve dünya coğrafyası hakkında metodik açılımlar getiren ilk önemli eserdir. Dilimize çevrildiği şekliyle "Gökyüzü Hakkında" adlı eseri ile dünya üzerinde farklı iklim bölgelerindeki şartlar ve canlı yaşamı hakkındaki kitapları, İslâm âlimlerince çok sayıda tercümeyle takip edilmiştir. Aristoteles'e ait çok sayıda eser içinde bilhassa "Meteorologica" kendinden sonraki çalışmalara kılavuzluk etmesi açısından ikonik öneme sahiptir. Aristoteles'in bazı kozmogonik- astronomik tasarımları gibi yeryüzü hakkındaki çıkarımları da önemli oranda yanlış olmakla birlikte, bunların etkisi yüzyıllarca sürmüş ve kendisinden sonra gelen çalışmalara kaynak teşkil etmiştir.

Aristoteles'in İslâm dünyasındaki güçlü etkisinin esas kanalı Aristoteles ve Zenon felsefelerini temel alan "İskenderiye ekolü"dür (Günaltay, 2016:170). Arapçaya tercüme edilen, Aristoteles'in Meteorologica'sı (El-Âsârü'l-Ulviyye), Ptolemaios'un Almagest, Geographia, Tetrabiblos kitapları ve Strabon'un Geographika'sı gibi bazı önemli Yunanca eserler, İslâm dünyasında coğrafya biliminin erken kaynaklarıdır. Tüm bunlar içinde, İslam dünyasında tanındığı adıyla, Batlamyus'un Almagest (Hē Mathēmatikē Syntaksis) ve Coğrafya Kılavuzu (Geōgraphikē Hyphēgēsis) adlı kitaplarının tercümeleri en önemli referanslar olarak kabul edilebilir (Sezgin, 2008:38-45). İskenderiyeli Batlamyus, antik Yunan felsefe okulundan gelen astronomi bilgilerinden de yararlanarak kendi zamanına dek oluşan yarı bilimsel, yarı spekülatif

bilgileri matematiksel esaslarla ele alarak "Almagest"te toplamıştır. Bu bağlamda Almagest, Yunan felsefe okulunda gelişen ve Aristoteles'i referans alan yer merkezli kozmik tasarımın en metodik şeklidir[1].

> Although earlier Babylonian and Greek researchers had done reasonably precise mathematical work in astronomy or geography, the detailed assimilation of rough empirical data into a mathematically recise work by Ptolemy far surpasses anything we know to have existed in antiquity in these areas (Couvalis, 2001:28)[2]

Almagest gibi Geographia da derleme bir eserdir. Batlamyus, bu kitabı hazırlarken Eratosthenes, Hiparkhos, Strabon ve özellikle de Surlu Marinos'tan büyük ölçüde yararlanmıştır (Unat,2004:194). Geographia, astronomik verilere, matematiksel ölçümlere dayanarak hazırlanan ve meridyen çizgileri kullanılarak yeryüzünün bölümleri hakkında ölçüme dayanan bilgilerin verildiği bir eserdir. Bu ölçümler yanlış bile olsa haritaların çizilebilmesi verdiği referanslar son derece önemlidir. Nitekim bu kuram, Kopernik'in Güneş merkezli evren modeline gelinceye değin gezegen hareketlerini matematiksel ve geometrik olarak verebilen yegâne sistem olma özelliğini korumuştur[3].

Batlamyus'un en güçlü yanı, yararlandığı kaynaklardaki bilgileri, daima kendi ölçüm, hesap ve gözlemleriyle test etmesidir. Yanlışları olsa da çoklu paradigmaları göz önünde bulundurarak sonuç çıkarıyordu.

> On this account, Ptolemy's system and methodology is probably the finest product of (largely) post-Aristotelian astronomical tradition mainly developed in Alexandria in Egypt. Ptolemy often used observation and tested his models against observation while avoiding the deeply misleading features of naive observation. Ptolemy also sought

1 Aristoteles, hareketsiz duran dünyanın merkezde yer aldığı ve herşeyin bu merkez etrafında hareket ettiği bir evren tasarımını dile getiriyordu: *Şimdi de yeryüzü acaba deviniyor mu yoksa duruyor mu, bunu söyleyelim. …Bunun olanaksız olduğu bizim ilkemiz açısından açıkça ortada, çünkü deviniyorsa, ister orta noktanın dışında ister orta noktada olsun, onun bu deviniminin zorla olması zorunlu; bu devinim yerin, toprağın kendi devinimi değil. Yoksa parçalarının her biri devinirdi, oysa bütün parçaları ortaya doğru, düz bir çizgi biçiminde deviniyor, öyleyse yer merkezdedir.*(Aristoteles ,1997:10-15).
Ayrıca, bu konuda geniş bilgi bkz: (Unat, 2004:192).

2 Çeviri: Eski Babil ve Yunan araştırmacılarının astronomi, coğrafya alanlarında oldukça isabetli matematiksel çalışmalar yapmış olmalarına rağmen, Ptolomy'nin ham ampirik verileri matematiksel olarak kesinlik arz eden çalışmalara entegre edilmesi, bu alanlarda eski çağların söz konusu seviyesini çok üst seviyeye çekmiştir. (M. G)

3 Evrenle ilgili kuramlarının gelişim süreci için bkz: (Sanderson, M. ,1999). The Classification of Climates from Pythagoras to Koeppen. *Bulletin of the American Meteorological Society*, *80* (4), 669-674.

> mathematical precision and produced an account of reality which was fundamentally geometrical and mathematical. However, unlike Plato and his school, Ptolemy did not fall into the trap of developing a purely a priori geometric account of reality (Couvalis, 2001: 30)[4].

"Coğrafya"nın birinci kitabı, Yunanlılar tarafından o gün için bilinen dünyanın büyüklüğü ve kartografik izdüşüm yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. İkinci kitapla yedinci kitap arasında ise yine bilinen dünyada önemli kentlerin, dağların ve nehirlerin enlem ve boylamları verilir (Unat, 2004: 194). Batlamyus, enlem ve boylamlardan, bir başlangıç dairesine enlemsel ve boylamsal uzaklıklardan söz eden ilk bilim adamıdır. Batlamyus'un enlem ve boylam tablolarıyla betimlemeye çalıştığı Dünya, 16° Güney'den 63° Kuzey'e ve en Batı'daki Kanarya Adaları'ndan, bunların yaklaşık olarak 180° Doğu'sundaki bölgelere kadar uzanmaktadır; bunun dışında kalan bölgeler ise Yunanlılar ve dolayısıyla Batlamyus tarafından bilinmemektedir (Unat, 2004: 194).

> İslam kültüründe kalıcı etkisiyle "yedi iklim" teorisi bu ölçümlerden çıkmıştır. Ptolemy laid down 21 equidistant parallels between the equator and the parallel of Thule (Greenland), and an additional parallel was added south of the equator. Ptolemy gave three legends to his maps "horae deie longissimi (length of the longest day)," "gradus latitudinis (latitude in degrees)," and "numeri climatum / climate number(…) No climata were shown north of the seventh clima (the latitude of northern England) or south of clima 1 (southern Arabia), presumably because these areas were regarded as uninhabitable (Sanderson, 1999: 671)[5].

4 Çeviri: Bu sebeple Ptolomy sistemi ve metodolojisi, muhtemelen, Mısır İskenderiye'de gelişen Aristoteles sonrası astronomik geleneğin en iyi ürünüdür. Batlamyus, sıklıkla gözlemi kullandı ve bir yandan saf gözlemin derin biçimde yanıltıcı özelliklerinden kaçınırken bir yandan da modellerini gözleme karşı test etti. Batlamyus, ayrıca, matematiksel kesinliği aradı ve temelinde geometrik ve matematiksel olan bir gerçeklik değeri oluşturdu. Ne var ki, Plato ve öğretisinin aksine, Batlamyus, saf bir *a priori* geometrik gerçeklik değeri geliştirme tuzağına düşmedi.

5 Sanderson, söz konusu makalesinde haritacılık tarihiyle birlikte Pythagoras'dan Koeppen'e uzanan iklim ve bölge tasniflerini ele alarak antik çağdan günümüze coğrafyacılığın temel gelişimini ve bu gelişim tarihinde Ptolomy ve İslam coğrafya ekollerinin rolünü irdeler. Aynı şekilde, iklim bölgelerinin sınıflandırılmasında "beş"ve "yedi" bölge anlayışının sembolik çıktılarına dair ipuçlarına da bu çalışmada rastlanmaktadır. Ptolomy dünyanın meskûn kısmını yedi iklim bölgesine ayırırken Coğrafya bilimine büyük katkıları olan İslam coğrafyacılarının "7" rakamının sembolik değerinden dolayı bu görüşü tamamen benimsediği bilgisi de yine Sanderson'un metninde yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz: Sanderson, M. (1999). The Classification of Climates From Pythagoras To Koeppen. *Bulletin of The American Meteorological Society*, *80* (4), 669-674.

Bununla beraber, Müslüman coğrafyacıların "yedi iklim" bölgesini ve ölçümlerini verirken Batlamyus'un çizgilerinin dışına çıktıkları görülür. Temel referansları aynı olsa da Irak, Belh, Endülüs gibi coğrafya ekollerinde[6] yetişen coğrafyacılar, farklı ölçüm değerleri kullanarak, iklim bölgelerinden geçen meridyen daireleri ve söz konusu bölgelerde yer alan şehirlerin isimleri konusunda farklı görüşler geliştirmişlerdir.

İskenderiye ekolünü esas alan İslâm Coğrafyacılığının klasik dönemi IX.- X. yüzyıllardır. Bağdat'ta Halife Me'mûn'un (hükümdarlığı 813-833) himayesinde bilhassa Amagest'in tercümesiyle hız kazanan bir süreç söz konusudur. Bu ikonik eserin, İbn-i Hurdazbih, Ferganî, Muhammed b. Musa el-Harizmî, Ebûl- Fidâ gibi büyük coğrafya âlimleri tarafından yeniden değerlendirilip, yer yer değiştirilerek tercüme edildiği görülür. Dünya'yı meridyenlere ayıran Batlamyus'un Kanarya adasından geçen "0" noktasını referans alan bu âlimlerin, enlem derecelerini ve ölçümlerini mil cinsinden rakamlarla ve oldukça kesin bir dille ifade ettikleri görülmektedir. Buna göre dünya, evvela meskûn- gayr-ı meskûn iki ana bölgeye ayrılır ve meskûn bölge de (buna meskûn çeyrek dedikleri de görülmektedir) "yedi iklim" bölgesine bölünür.

Erken dönem bilim adamlarını takip eden bazı klasik eserlerde, mesela İbn-i Haldun'un Mukaddime'sinde, söz konusu iklim bölgelerinin coğrafi konumlarında ve aynı zamanda şehir, memleket, insan ve hayvanların anlatımında bazı değişiklikler olduğu, karşılaştırmalı bir okumada gözlemlenebilir.

Son klasik dönemde ise söz konusu değişiklikler farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Kâtip Çelebi'nin, temel kaynağı Mercator'un "Atlas Minör"ü olan "Cihannümâ" adlı eseri çok önemlidir. Son derece kapsamlı ve gözlemsel bir eser olan Atlas Minör, evren modellemesinde Kopernik sistemini benimsemiştir. Söz konusu kitabı değerlendiren Kâtip Çelebi ise kozmoloji ve dünya coğrafyasına dair bahisleri, bu arada iklim bölgelerini ve bu iklimlerde yaşayan milletlerin hususiyetlerini farklı ekolleri gözeterek bütüncül olarak ele almıştır. O, Aristoteles ekolünden yetişen Batlamyus'un Almagest'ini ona bağlı tercüme ve şerhlerle beraber bir ekol olarak görmekte; Güneş merkezli evren tasarımının Eflatun'dan Kopernik'e uzanan savunucularını da ikinci bir ekol olarak değerlendirmektedir[7].

---

6 İslam Coğrafya ekolleri ve etkileşimleri hakkında bkz: Gülersoy, A. E. (2014). Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh Coğrafya Okulu. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, p. 233-242,* AĞARI, M. (2006). İslâm coğrafyacılarında yedi iklim anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *47*(2), 195-214.

7 Cihannüma'nın ilk yazımının belli başlı kaynakları Ebû'l- Fida ve Ferganî gibi İslam coğrafyacılarının eserleridir. İkinci yazımda ise başta Mercator'un Atlas Minör'ü olmak üzere Abraham Ortelius'un Thaetrum Orbis Terrarum'u, Lorenzo de Callabria'nın Fabrica Mundi'si gibi bazı kaynakları esas almıştır.

Ferganî'nin Almagest Çevirisi: "Cevamî İlm'en-Nücûm" ve Yedi İklim Teorisi

Halife Me'mun zamanında coğrafya, haritacılık ve astronomi çalışmaları hızlı bir ilerleme kaydetmiş; bu bağlamda Batlamyus'un kitaplarının tashihi ve tercümesi yapılmıştır. Batlamyus'un Batı dünyasında da tanınmasına vesile olan çok önemli mütercimlerinden biri Ferganî'dir. Türkistan'ın Fergana ilinde yetişmiş bir Türk olan Ferganî, çağının büyük astronomi bilgini olarak İslam dünyasına şöhret bulmuş, Batı dünyasında da "Alfraganus" adıyla tanınmıştır.

Astronomiye ilişkin yazmış olduğu "*Cevâmi 'İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es- Semâviye"* adlı eseri Batlamyus'un Almagest'inin geliştirilmiş ve güncellenmiş tercümesidir. İslam dünyasında El- Mecistî adıyla tanınan eser, XV. yüzyıla kadar, tüm dünyada astronomi alanında bir başvuru kitabı olarak kullanılmış ve defalarca Latinceye çevrilmiştir[8].

Ferganî bu kitaba kendi ölçüm ve gözlemlerini katmıştır. Kitapta geçen "yedi iklim" nazariyesi de büyük ölçüde mütercime aittir. Bunu, aynı kaynağı referans alan coğrafya bilginlerinin yedi iklim anlayışlarındaki farklılıklardan da anlayabiliyoruz. Nitekim, tercüme eserin VIII. bölümünde ele alınan "Yeryüzünün Çevresi ve Yedi İklim Üzerine" başlıklı konuda, Yer'in 1 derecelik yayının miktarı 56 2/3 mil olarak verilmiştir. Bu, Halife Me'mun zamanında ölçülen değerdir. Buna göre Yeryüzünün çevresi 20.400 mil, çapı ise 6500 mil yarıçapı da 3250 mildir[9].

Ferganî'nin eserine göre iklim bölgeleri ve bu bölgelerde yer alan şehirler şöyledir[10]:

8 Bu eser günümüzde Prof. Dr. Yavuz Unat'ın tercüme ve incelemesiyle basılmıştır. Bu çalışmada, Fergani'nin çevirisinin Kadızade Rûmi taramından tercüme ve şerhine dayanan söz konusu eserden yararlanılmıştır. Bkz: UNAT, Yavuz (2012) Cevâmî İlm en-Nücûm ve Usul el-Harekât es-Semâviyye, Şerhül Mülahhas fi İlm'il- Heyye (Kadızâde Rumî), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

9 Yedi iklim bölgesinin nasıl tespit edildiğine dair coğrafi hesapların yapılışı gibi teknik detaylara bu makale çerçevesinde yer vermek mümkün görünmemektedir. Bu konuda geniş bilgi için: Unat, Y. (1998). Fergânî'nin 'Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları' Adlı Astronomi Eseri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 405-423. Yavuz (2012) Cevâmî İlm en- Nücûm ve Usul el- Harekât es- Semâviyye, Şerhül Mülahhas fi İlm'il- Hey'e (Kadızâde Rumî), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

10 Yedi İklim bölgesine dair verilen bilgiler Fergani'nin Kadızâde Rumi tarafından Türkçeye çevrilen kitabının Prof. Dr.Y. Unat tarafından hazırlanan kitaptan alınarak yazılmıştır. Bkz. UNAT, Yavuz (2012). Cevâmî İlm en- Nücûm ve Usul el- Harekât es- Semâviyye, Şerhül Mülahhas fi İlm'il- Hey'e (Kadızâde Rumî), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Birinci İklim: Çinin güneyinden ve Aşfatira'dan geçer. Çin, Hind ülkelerinin Güney denizi sahillerinden, Sind'den ve Karak (Kaharak) adalarının bulunduğu denizden (Kızıldeniz) geçer, Arap yarımadası ve Yemen'i kat eder. Burada bilinen şehirler şunlardır: Zâfar, 'Uman, Hadramût, 'Aden, San'a, El-Kîn, Mârâ, Tebâla, Curaş, Mahra, Seb'a. Sonra Kulzüm denizinden ve Habeş ülkesinden geçer, Mısır'da Nil'i kat'eder. Burada Cermâ olarak adlandırılan el- Habaşa hükümdarının şehri Dunkula ve Nubîa şehirleri vardır. Sonra batıdan El- Barbar ülkelerinin güneyinden geçerek Batı denizinde sona erinceye kadar devam eder.

İkinci İklim: Doğudan başlar. Çin'den Hind'den ve Sind'den geçer. Burada El- Mansûra, El-Nirûn, El-Daybul şehirleri vardır. Sonra, Ahdar Denizine ve Basra Denizine ulaşır. Arap Yarımadasını kat eder. Ard-ı Necd ve Tihâma'dan geçer. Burada El-Yemâma, El- Bahreyn, Hicr, Yesrib, El-Hicaz, Mekke, El-Tâîf, Cidde şehirleri vardır. Sonra Kulzum denizini, Sa'îd-i Mısır ve Nil'i kat' eder. Burada Kûz, Ahmîm, Asnâ, Usvân şehirleri vardır. Sonra batıdan Afrika'nın ortasından El-Barbar ülkelerinden geçer. Batı denizinden son bulur.

Üçüncü İklim: Doğudan başlar, Çin'in kuzeyinden Hind'den ve sonra Kâbil, Kirmân, Sicistân, El- Muhammediye, Cürüft, El-Sîrcân, Basra Denizi sahillerinden geçer. Burada İstahr, Cûr, Fesâ, Sabûr, Şîrâz, Sîrâf, Sînîz, Cennâbâ, Mehrûbân şehirleri vardır. Sonra Kûr, El-Ahvâz, El-'Irâk'dan geçer. Burada El-Basra, Vassit, Bağdâd, El-Kûfe, El-Anbâr ve Hît şehirleri vardır. Sonra Şam ülkelerinden geçer. Burada El-Hiyâr, Salamya, Hons, Dımaşk, Sûr, 'Akkâ, Tabarîye, Kaysariyye, Arsûf, Beyt El-Makdîs, El-Ramla, 'Askalân, Gazze, Medyân ve Kulzum şehirleri vardır. Sonra Mısır'ı kat'eder. Fermâ, Tinnîs, Dimyât, Fustât, Mısr El-Fayyûm, El- İskenderiyye şehirleri vardır. Sonra Berka ve Afrikadan geçer. Burada El- Kirvân şehri vardır. Batı denizinde sona erer.

Dördüncü İklim: Doğudan başlar, Tibet'ten ve Horasân ülkelerinden geçer. Burada Hucende, Usrûsene, Fergana, Semerkand, Belh, Buhârâ, Herât, Ammuyâ, Mar-rûd, Merv, Serahz, Tûs, Nişâbûr, Cürcân, Kûmîz, Tabaristân, Dinâvend, Kazvin, El-Daylam, El-Rey, İsfahân, Kûm, Hamedân, Nihâvend, Dinâver, Holbân, Şahrazûr, Surramanra'a, El-Mavsîl, Beled, Nisîbîn, Amid, Res' El-'Ayn, Kalikalâ, Şimşâd, Harrân, El- Rakka, Karkîsîya şehirleri vardır. Sonra El- Şam'ın kuzeyinden geçer. Burada Bâlis, Manbic, Samîsâd, Malatya, Zantara, Haleb, Kinnasrîn, Antâkya, Tarâblûs, El- Missîsa, Sa'îdâ, El-

Kanîsat, El-Sevdâ, Adana, Tarsûs, 'Ammûriya ve El-Lâdîyye şehirleri vardır. Sonra Şam Denizinden Kıbrıs ve Rodos adalarından, batı ülkelerinden Tanca'dan geçer. Batı Denizinde son bulur.

Beşinci İklim: Doğudan, Ye'cüc ve Me'cüc ülkelerinden başlar, Horasan'ın kuzeyinden geçer. Burada El-Tecâr'ın şehri olan El-Tarâz, Nevâkât, Huvârezm, İsfîcâb, El- Şâş, Turânirend, Azarbaycân, Kuvar, Armaniya, Barza'a, Naşâvâ, Sîsacân, Ârzan, Hilât şehirleri vardır. Sonra Batı Denizinde son bulanan kadar Rûm ülkelerinden Harşana'dan Kurra'dan Rûmiya El-Kübrâ'dan Şam denizinin kuzey sahillerinden ve Endülüs'den geçer.

Altıncı İklim: Doğudan başlar, Ye'cüc ve Me'cüc'ten sonra El-Hazar ülkelerinden geçer. Cürcân Denizinin ortasını ve Rûm ülkelerini kat' eder. Sonra Curzân, Âmâsyâ, Hirakla, Halkidûn, El-Kostantiniyye ve Burcân'dan geçer. Batı Denizinde sona erer.

Yedinci İklim: Doğudan Ye'cüc ve Me'cüc ülkelerinin kuzeyinden başlar. Türk ülkelerinden Cürcân Denizinin kuzey sahillerinden geçer. Rûm denizini kat'eder. Burcân ve El-Sakâliyye (Sclavodiae, Slovenya) ülkelerinden geçerek Batı Denizinde son bulur. Bildiğimiz meskûn yerin tamlayanı olan bu iklimlerin ötesi ise Yecüc ülkesinin Doğusundan başlar, El- Tuguzguz ve El-Türk ülkelerinden El-Lân, El-Tatar, Burcân ve El-Sakâliyye'den geçerek. Batı Denizinde sona erer.

Ferganî'nin bu tasnifi Batlamyus'un çizdiği sınırlar ve saydığı şehirler üzerinde bazı değişiklikler yaptığını göstermektedir. İslam dünyasında "Yedi iklim" farklı ekollerde, bazı farklı kabuller ve ufak tefek oynamalarla hep görülmektedir.

"Yedi İklim" Nazariyesinin Kültürel Boyutları

İslam kültüründe "yedi iklim" teorisinin sadece bir coğrafi konu olmayıp astronomi ve astrolojiyle de ilgili görülmesi ve "yedi" sayısının sayı sembolizmi içinde çok büyük bir öneme sahip oluşu, daima birbiriyle ilişkilidir. Bir ilmî konunun böylesi sembolik örüntü oluşturması, konuyu bilimsel platformdan spekülatif sahaya taşımış; önemli bir kültürün doğmasına vesile olmuştur. Son tahlilde, ister, konuyu eserinde geniş olarak işleyen İbn Haldun'da olduğu gibi insan karakteri ve kaderle ilişkilendirilmesi söz konusu olsun; ister, astromitolojik bağlamda bazı değerlerin kaynağı olarak görülsün, matematiksel

coğrafyanın konusu olan iklim nazariyesinin dünya kültür ve medeniyetlerinde, dolayısıyla edebiyatta sık karşılaşılan bir unsura dönüşmesi kaçınılmazdır.

Edebî metinlerde sıklıkla geçen astronomi/ astroloji terimlerinin ve sembolik olduğu kabul edilen bazı tanımlama ve ifadelerin bilim tarihi açısından bambaşka bir yol haritası vardır. Felekiyat, ilm-i nücûm, yıldızlar ve dünya ile ilgili geçen ifadeler çoğu kez sarmalandığı mitolojik örüntünün ardından eski dünya bilimine dair sunduğu bilgiler görünmez olur.

Söz konusu örüntü, büyük oranda sayı sembolizmiyle beslenir. Aristoteles'ten itibaren gelen anlayışla, "Ay-altı" âlem, kâinatın bilinen kısmıdır. Çağlar içinde buradaki her şey "7" rakamıyla bir şekilde ilişkilendirilmiştir. "Yedi kat felekler", "yedi yıldız", "yedi iklim", "yedi notalı gam", kimyasal elementlerin sıralanışında düzenli yinelenen yedi periyodu vb. bilim tarihinde sayı sembolizminden doğan kültürün yadsınamaz olduğunu göstermektedir.

Schimmel, uygarlık tarihinin başlangıcından dinlere kadar "7" sayısına atfedilen önemi şöyle örneklendirir:

> "Kadim Babil Zigurat'ı, basamaklı piramidi, 7 katlıydı ve aynı şekilde 7 basamaklı olan Sümer kralı Gudea'nın tapınağına, 7 göksel kürenin ziyaretçisini hatırlatmak için "dünyanın 7 kısmının evi" denilirdi. Hayat Ağacı da 7 dalla temsil edilirdi, her dalın da 7 yaprağı vardı ve bu, 7 kollu Yahudi tören şamdanın modeli de olabilir. 7 yalnızca Yakın Doğu'da kutsal değildi: Kolomb öncesi Amerika'da Mayalar göğün 7 katlı olduğuna inanır ve 7'yi yer belirleme sayısı olarak düşünürlerdi. Onların inançlarına göre kadının ve erkeğin kavuşması yaşam bağışlanmış yeni bir birimi, 7'yi üretir. 3'ün eril, 4'ün dişil olduğu Asya ve Avrupa'da 3 ve 4'ün bu birliğinin tam tersi egemen olsa da, bu da aynı hakikate ulaşır: 7, yaşayan organizma. MÖ. Onsekizinci yüzyılda Hammurabi zamanında ilk kez ortaya çıkan Babil takvimi ayın aşamalarını esas almaktaydı; ve her ayın yedinci, on dördüncü, yirmi birinci ve yirmi sekizinci günleri, belirli etkinliklerden kaçınılması gereken şanssız dönem olarak görülürdü. Yahudilikte, yedinci gün ilahi dinlenme günüydü, yani kutsaldı… (Schimmel, 2000: 143).

Kitab-ı Mukaddes'te gök katlarından ziyade yedi aşamalı yaratılıştan söz edilmektedir. Âlemler altı günde yaratılmış ve yedinci gün her şey mükemmel haliyle tamamlanmıştır:

> Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, Yarattığı bütün işi bitirip dinlendi (Yaratılış 2:1-2).

Kur'an-ı Kerimde geçen ayetler göğün "yedi" kat üzerine bina edildiğini beyan etmektedir. Söz konusu ayetlerin tefsirlerinde ise yine sayıbilim ve sembolizm ilişkilerine göndermelere rastlanır.

Kur'an-ı Kerim'de "yedi kat gök" ifadesinin geçtiği yedi ayet bulunmaktadır: Bakara Suresi: 29, İsra Suresi: 44, Mü'minûn Suresi: 86, Fussilet Suresi: 12, Talak Suresi: 12, Mülk

Suresi :3, Nuh Suresi: 15.

> "Yerin içinde olan her şeyi sizin için yaratan O'dur. Sonra göğe yönelmiş ve onları yedi gök olarak düzenlemiştir. Her şeyi bilen O'dur."(Bakara, 29).
>
> "Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik." (Nebe, 12).
>
> "Andolsun biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmaktan habersiz değiliz."
>
> (Mü'minûn, 86).

Söz konusu ayetlerin tevili İslâm kültüründe Aristoteles'ten Batlamyus'a uzanan astronomi/ kozmogoni anlayışını yaygınlaştırmıştır şüphesiz. Bununla bağlantılı olarak "meskûn çeyrek" anlayışı da yüzyıllar boyunca korunmuştur.

Edebiyatımızda Astro-sembolizm Bağlamında "Yedi İklim" ve "Karanlıklar Ülkesi"

Klasik Yunan düşüncesinden gelen söz konusu anlayışla "yedi iklim", bilinen dünyadır. Onun dışında "*karanlık*", bilinmeyen diyarlar olduğuna da inanılmaktadır. Böylece insanlar yeryüzünü bir de "*karanlıklar ülkesi*" ile paylaşmaktadır. Büyük İskender'i anlatan en eski metinlerde, Aristoteles'in İskender'in eğitiminde dünya ve coğrafya bilgisine büyük önem atfettiği ve ona bilinen dünyanın sınırları ötesinde "bilinmeyen/ karanlık" diyarlar olduğunu anlattığı bilinmektedir[11].

[11] İskender'i anlatan ilk metinler olan Pseudo-Callistenes, Plutharkos'un İskender monografisi gibi erken dönem metinlerde İskender'in Dünya coğrafyası ve bilinmeyen ülkeler hakkında çok büyük bir keşif arzusu beslediği ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Hamilton, J. R. (1973). *Alexander the Great* (p. 36). University of Pittsburgh Press., Berg, B. (1973). An early Source of the Alexander Romance. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, *14*(4), 381-387. Plutarkhos (2007). *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.

İslam kültür ve medeniyetine son derece etki eden bu bilginin edebî eserlerdeki yansımalarını çeşitli şekillerde görebiliriz. Tüm divanları ve mesnevileri tarayarak değerlendirmek tabiatıyla bu çalışmanın hacmini aşmaktadır. Bununla beraber, taşıdığı sembolik değerler nedeniyle bir coğrafi terim olmanın ötesine geçen ve kültürel bir unsura dönüşen "yedi iklim" ifadesinin klasik şiir dünyasındaki ifade biçimlerini göstermek amacıyla belli sayıda divan ve mesnevi taranmıştır. Edebî eserlerde terimin gerçek ve sembolik anlamlarının farklı ifadelerini görmüş oluyoruz.

Klasik Türk Edebiyatında "Yedi İklim"

Klasik edebiyatımızda "yedi iklim", öncelikle kendi terminolojisiyle bağlantılı olarak "tüm dünya" anlamıyla kullanılır. Söz konusu coğrafi terimle kast edilen, yine yeryüzünün "meskûn" alanları, "bilinen dünya", "ülkeler" "kıtalar" dır. Şair, ilhamını dünyaya yöneltir ve merkez değerle onu çevreleyen dünyayı belli bir hiyerarşide ilişkilendirir. Böyle bir anlamlandırmada referans noktası "sultan", "sevgili" ya da "mürşid" dir.

Bir methiyede "yedi iklim" ifadesi, sultanın iktidar gücünün sınırsızlığını gösterir. Şâhenşâh olan "sultan", yedi iklime hükmeder. Yedi iklim, şairin muhayyilesinde sultanın hazinesindeki sınırsız sayıdaki mücevher gibi esrarengiz bir hayaldir. Oldukça stilize bir tablo olarak canlanan imgeler, kimi bilinen, kimi uzaktan seçilen, kimi hayal gücünde canlanan fantastik çağrışımlarla dolu "Hind", "Sind", "Çin","Serendip", "Seylan" gibi uzak diyarları canlandırır.

Nef'i Divanının 5. kasidesi "*Bahâriyye Der Medh-i Merhûm Sultân Ahmed Hân*" adlı manzumede sultan, "yedi iklim" fâtihi İskender'dir; 7. Kasidede ise sultan, gökyüzünün hâkimi olan güneşe; yıldızlar ordusunun sultanına benzetilerek yine aynı metafor kullanılmıştır:

Sikenderdir ki heft iklîme bir seylâb eder cârî
Süleymândır ki fermânı revândır ins ü cân üzre
Şem-i hûrşîd eser encümen-i çâr erkân
Serv-i tâvûs hırâm-ı çemen-i heft iklîm
Şâh-ı encüm-sipehâ mâh-ı zemin cilvegehâ
Ey şehenşâh-ı Süreyyâ-alem-i heft iklîm

Ahmedî'nin Mîr Süleyman'a yazdığı methiyelerde "yedi iklim", sultanın dünya hakimiyeti idealini yansıtır:

Mîr Sülman irdi didiler didüm
Yidi iklîm alıcı sultan gelür (37/4)
Şehâ âlem tolu fermânun olsun
Yidi iklim senün sultânun olsun (501/1)

Nedîm de aşağıdaki beytinde memdûhu olan sultanı idealize ederek cihan hâkimiyetini vurgulayan "yedi iklim" terminolojisini kullanmıştır:

Yaʿni Sultân Ahmed-i Sâlis
Tâc-bahş-ı Sikender ü Dârâ
Zîr-i destindedir yedi iklîm
Taht-ı hükmündedir yedi deryâ (38:3-6)

Yedi iklim kavramı aslında bir kozmoloji terimidir. Klasik şiirde "yedi iklim" terimini,"yedi derya", "yedi felek", "yedi yıldız " gibi bileşenleriyle birlikte kullanıldığını görebiliriz.

Nedim, aşağıdaki beytinde Batlamyus kökenli kozmolojiye gönderme yapan "heft ahter" terkibini kullanmış:

Zeminde hükmüne gerden-nihâde heft iklîm
Felekde hidmetine dest-beste heft ahter (Nedîm,12:37)

"İklim" kelimesi tek başına ve "ülke", "memleket" anlamlarında yaygın olarak kullanılır. O zaman, "iklîm-i Rûm", "iklîm-i Hıtay", "iklîm-i Acem" gibi tamlamalarla karşımıza çıkar. Yine hem bilinen memleketleri hem de bilinmeyen uzak, hayali beldeleri anlatan terkiplerin içinde yer alır.

Nedim, "İklîm-i Rûm", "İklîm-i Hind" gibi terkipleri memdûhun tüm bu diyarlar üzerindeki etkisinden bahsetmek için kullanır:

Lerze düşmüş savlet-i kûh-ı vekârından tamâm
Arz-ı Nişâbûr-veş iklîm-i İrân üstüne (Nedîm,30: 2)
İklîm-i Rûma istese bir demde râkibi
Ahbâr-ı Çîn ü Tübbet ü Hindûstân verir (Nedîm,3: 38)

"Yedi iklim"in metaforik kullanımı çok yaygındır. Bu bağlamda genellikle yine "ülke", "belde" anlamında, ancak soyut bir kavramı ifade edecek şekilde terkip oluşturur.

Fahriye beyitlerinde "iklîm-i mânâ", "iklîm-i suhan", "iklîm-i cân" gibi terkipler şair için örtülü olarak tılsımlı şiir diyarının biricik sultanının kendisi olduğunu ifade eden sözlerdir. Bilhassa kasidelerde bu ifadelere sıkça rastlanır. O zaman memdûh olan sultan, yedi iklim dört bucağın, yani tüm dünyanın hâkimiyken, şair de söz ve mânâ diyarının fâtihi, efendisidir. Bu düalite aslında son derece ilginçtir. Şair, büyük bir hünerle bilinen dünyanın hâkimini memduh olarak işaret eder ve karşısında hiçbir güce yer olmadığını ifade ederken, kendisini simetrik bir güç eksenine yerleştirmiş olur. Sultan ve şair, hayal ve hakikat gibi; gündüz ve gece gibi görünüşte zıt, ancak simetrik iki evrenin efendileridir:

İklîm-i kelâm gerçi ki sad-merhale-câdur
Pîrân-ı suhan-perverde nezdîk-nümâdur (Sa'îd Giray, 37: 1)

Pây-ı tahta şeh-i iklîm-i ma'ânî oldum
Kudret-i havsala-i tab'umı takrîr idemem (Sa'îd Giray, 114: 1)

İklîm-i aşk, iklîm-i hüsn, iklîm-i cân gibi terkipler "yedi iklim" ifadesinin kesinliğinde ve açıklığında içkin olan bilinmez diyarların varlığını ima eder. Bilinen dünyanın sınırları, bilinmeyen dünyanın varlığına dair spekülatif bilgiyle çevrilidir. Bu karanlık bölge, fantastik hikâyelerde, masallarda esrarlı, tuhaf ülkeler olarak canlandığı gibi soyut kavramlarla oluşturulan bu terkiplerde yine bilinmez diyarlar göndermesi örtük olarak bulunmaktadır.

Hamdullah Hamdî'nin aşağıdaki beyitlerinde gönül ve aşk ikliminden bahsedilir:

Gönlüm iklîmi ey perî-peyker
Sensüz olursa olmasun âbâd (24: 4)

İklîm-i 'ışkun ol kişi kim oldı sâhibi
Sultân-ı 'âlem oldı nider câh u mansıbı (173 :1)

Esrar Dede, divanının ilk murabba'ında "iklîm-i hüsn ü ân" ifadesiyle güzellik ve letâfet ülkesinin sultanı olan sevgiliden bahseder. O zaman, şairin gönlünün ve hatta aşkın bir diyar bir belde gibi alımlandığını söylemek mümkündür:

Nev-bahâr-ı 'işvede bir gonce-i handânsın
Sâye-i zülfünde gizli çeşme-i hayvânsın

Şimdi sen şâhâ teveccüh-kerde-i devrânsın
Hod-be-hod fermân-ber-i iklim-i hüsn ü ânsın (1:1)

Leylâ Hanım'ın aşağıdaki şarkısında da benzer ifadeyi görüyoruz. Merkez değer "sevgili" olduğunda "sultan" imgesi kullanılır. O zaman sevgili de bir padişah gibi cihân hâkimi olarak canlandırılır:

Tal'atın virdikçe heft iklîme şâhım zîb ü fer
Şâ'irân evsâf-ı zâtında neler söyler neler (2:3)

"Yedi iklim", bir mutasavvıf şairin dilinde aldatıcı renklerle dolu dünyadır. İrfan ehli olan, gönül çelen, merakları alevlendiren bu âlemlerin bir "hiç" olduğunu iyi bilir. Tıpkı "yedi iklim"in bilinen dünya olup bilinmeyeni de ima etmesi gibi sûfi şair de "iklîm-i fenâ"yı ebedî varlık âleminin karşısına yerleştirir. O zaman "yedi iklim"in asıl efendisi âlemlerin rabbi olan Allah'tır.

Yunus Emre'den seçilen şu beyitler böyle bir mânâyı ifade etmektedir. "Yidi iklim" in tek hâkimi Allah'tır; güç ve kudret yalnız ona mahsustur. Kendinde bir güç ve iktidar vehmedenin akıbeti ise *Şeddat* gibi gazaba uğramaktır:

Şeddâd yapdı uçmagını girmedin aldı cânını
Bir dem amân virdürmedi yidi iklîm dutan ana (Yunus Emre,11: 2)

Evvel kadîm önden sona zevâli yok sultân benem
Yidi iklîme hükm idüp yiri gögi dutan benem (195: 1)

Bu mânâ ikliminde mürşid-i kâmil de bir sultan olup "yedi iklim"e avuçlarının içindeymişçesine hükmeder.

Mesnevi Edebiyatında Yedi İklim

Divanlarda ve mesnevilerde "yedi iklim" terimi genellikle "tüm dünya" anlamıyla hayat bulur. Bu tamlama, uzak diyarları ifade eden ve hikâye dokusu içinde bazen bir terim, bazen sembol, bazen de bir motif olarak karşımıza çıkar. Mesnevi edebiyatının örnekleri içinde iki büyük eser bilim tarihiyle kurduğumuz bu diyalog içerisinde dikkatimizi çekmektedir. Bunlar: "Heft Peyker" ve İskendernâme" mesnevileridir. Bu eserlerde "yedi iklim"in sembolik ve terimsel anlamlarıyla oldukça zengin bir hikâye kurgusuna zemin teşkil ettiğini görüyoruz.

İskendernâme'de Yedi İklim

Bilim tarihi açısından da kilit metinlerden biri İskendernâmedir. Doğu dünyasında İskendernâme olarak kaleme alınan bu türde eserlerin asıl öncüsü, antik dönem tarihçilerinin metinleri ve Pseudo- Callisthenes gibi kaynaklardır.

Batı ve Doğu dünyasında hakkında yazılan tüm metinlerde İskender'in fetih yolculuklarının aslında dünyanın keşfi anlamına geldiği görülebilir. Bu arzuyu besleyen kuvvetin İskender'i yetiştiren Aristoteles olduğu bilinir. Dünya ve yaratılışın sırlarını keşfetmeye dair teori geliştiren çağdaşı filozoflar içinde ampirik ve metodik yaklaşımlarıyla tanınan Aristoteles'in önemi büyüktür. Tüm dünyada yazılan İskender hikâyelerinde görülen "karanlıklar ülkesi/ bilinmeyen dünya"nın keşfi düşüncesinin fikir mimarı da yine Aristoteles'dir. İskender'in varmak istediği nihai nokta dünyanın karanlık yüzüdür. Bu ideal, tüm keşif çalışmalarının prototipidir. Bu bağlamda İskender, yeryüzünde ilk kâşiftir.

Gerek Büyük İskender'i anlatan tarihî kaynaklarda, gerekse aynı konulu Batı ve Doğu edebiyatı metinlerinde görülen çok önemli bir epizot, İskender'in Çin ve Hint ülkelerinin içlerine doğru ilerledikçe asker ve komutanlarının isyan noktasına geldiğidir. Çünkü bu ülkelerin hükümdarları çoktan İskender'e teslim olmuştur. Dünyada sefer meşakkatine katlanmaya değer fethedilmedik bir ülke kalmamıştır. Ancak yine tarihî ve edebî tüm kaynaklarda, İskender'in durmak istemediği ve dünyanın son noktasına varmak için ciddi bir direniş gösterdiği bilgisi mevcuttur. Tarihî kaynaklara göre Muson yağmurlarının zaten yorgun olan orduyu savaştan bile daha ağır zayiata uğratmasıyla dönüş kararı verilmiştir. Hikâyelerde ise tam bu noktada seferi sonlandıran İskender'in keşif faaliyetine tek başına devam kararı aldığı, denizlerin dibine ve gök katmanlarına ulaşmak istediği, üstelik bu sıra dışı seyahatleri başardığı anlatılır. Buna göre İskender, cam bir fanusla deniz dibine inmiş; denizaltı âlemini keşfetmiş; ardından nadir rastlanan devasa kartalların taşıdığı bir sepet içerisinde gök katlarına tırmanarak meleklerle karşılaşmıştır[12].

Böyle olunca, İskendernâmelerde "yedi iklim" sadece cihan hâkimiyetini vurgulayan bir teşrifat ifadesinin ötesinde bir anlama sahiptir. Seferi boyunca yanında başta coğrafyaya dair olmak üzere belli kaynak kitapları taşıyan; adım sayma, mesafe ölçme işiyle görevli adamları olan ve en stratejik bölgelerde kendi adını taşıyan şehirler kuran İskender, kafasında belli bir dünya tasarımıyla ilerlemekteydi[13]. Aynı şekilde, en önemli hedefinin bilinen dünyanın

12 Bu tür anlatılar Alexander Romance türünde eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Stoneman, R. (1991). *The Greek Alexander Romance*. Penguin UK.

13 Bu kendi sır kâtibi Callisthenes'ten aktaran Plutharkos gibi kaynaklarda nesnel bir şekilde gördüğümüz gibi Doğu edebiyatlarında da efsanevi bir anlatım içinde rastlamaktayız. Bkz: Plutarkhos (2007). *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.; *Wollohojian, A. M.(1969)The Romance of Alexander the Great by Pseudo- Callisthenes*. New York: Columbia University Press.

ötesine geçmek olduğu da anlaşılmaktadır. Bu esnada amacı, Kyros'un aşamadığı Gedrossia çölünü aşmak ve antik çağ coğrafyacısı Strabon'un kitabında geçen beyaz topraklı deniz ülkesine varmaktır. Burası Farsça "Mahi- khoran" denilen Makedonların "Mekran" diye telaffuz ettikleri yerdir (Lendering, 2009:358). Strabon'un kitabında da bölge halkının balık yiyiciler olduğu yazılmıştır. Buraya ulaşmakla bir hedefi yakalayan İskender'in ordusu bu bölgede sıkışacak ve dönüş baskısını arttıracaktır. Tarıma dayalı beslenmeyi önemseyen Yunan ve Makedon halkı, balık avcılığıyla geçinmeyi taş devri gibi görmektedir (Lendering, 2009:360).

Bununla beraber, bu bölgede ilk defa balinayla karşılaşmaktan başlayarak deniz âlemini keşfetmesi İskender için çok önemlidir. Bu, Doğu edebiyatlarında da yer alan bazı "acayip" yerler ve varlıklara dair anlatımların temelidir. Bu noktaya kadar yarı epik bir anlatıma sahip olan "İskendernâme"ler buradan itibaren ejderhalar, dev balıklar, insan yüzlü balıklar, konuşan kuşlar, konuşan ağaçlar, yüzü karnında olan yaratıklar gibi olağanüstü varlıklar ve mitolojik unsurlarla dolu bir tahkiyeye dönüşür. Bu dönüşümün sebebi nedir? Tahminimize göre burası artık "yedi iklim"e dayalı beşerî coğrafyanın bittiği, bilinmeyen dünyanın başladığı yerdir.

Heft Peykerler ve Yedi İklim

Tâberî gibi bazı tarihi kaynaklarda ve *Şehnâme*'de adı geçen efsanevi Pers hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un hikâyesi, ilk defa Nizâmî tarafından "Heft Peyker" adıyla müstakil bir hikâye şeklinde sunulmuştur. Ardından gerek Fars, gerekse Türk edebiyatında aynı konunun benzer tertip özellikleriyle işlendiği görülecektir. Eserin eleştirel yeniden yazımını yapan Nevâyî'nin Seb'a-i Seyyâre'si bile bu anlamda aynı kompozisyonu farklı bir yorumla ele almış; dolayısıyla Nizâmî'nin aslında Behram-ı Gûr'u aşan hikâye kurgusunu tekrarlamıştır.

Bu eserin bizce en dikkate değer yönü, yukarıda ifade ettiğimiz gibi asıl Behram-ı Gûr anlatısını gölgede bırakan yapılanmasıdır. Eser, Tâberî ve Firdevsî'de olduğu gibi Behram'ın kahramanlığını, saltanatını öven beylik anlatının tekrarıyla başlar. Behram'ın cariyesine olan aşkını ve avlanmaya olan tutkusunu işler. Bu efsanevi hükümdar, yaban eşeği meraklısıdır, hatta ölümüne bile bu merakı sebep olmuş[14]. Mesnevi'yi olmazsa olmaz aşk hikâyesine çeviren ve bu anlamda dramatik kurguyu biçimlendiren şey ise Nizamî'nin

14 Bkz. FİRDEVSİ, Ş. C. I. (1994). *Şehnâme* (Çeviren: Necati Lugal). İstanbul :MEB Yayınları,.

yarattığı cariye hikâyesidir. Buraya kadar bir Şehnâme kahramanının hikâyesi olan esere, Nizamî, kendisinden sonra devamlı tekrarlanacak olan orijinal bir kurgu ekler. Behram için yedi iklimin yedi prensesi getirtilir. Bu kızların her biri kendi iklim bölgelerine etki eden yıldızın sembol rengini taşıyan köşklere yerleşir. Yedi farklı renkteki yedi köşkte oturan bu yedi güzel, her biri kendi yıldızının etkisinde olan günde olmak üzere haftanın yedi gününde yedi farklı hikâye anlatırlar.

"Yedi iklim", "yedi yıldız", "yedi renk", "yedi ülke" şeklinde kendini gösteren bu güçlü sayı ve renk sembolizmi Batlamyus kozmolojisinin edebî sembolizme dönüşmesinin güzel ve dikkat çekici bir örneğidir. Hikâyenin içine yerleştirilen ve aslına bakılırsa asıl hikâyeyi gölgede bırakan bu astro-sembolik anlatımda Batlamyus'tan gelen bilgiler içkindir. Bu kurgunun Behram-ı Gûr hikâyesine eklenmesini ilginç buluyor ve sebebini açıklamakta şahsen zorlanıyoruz. Bununla beraber İskender hikâyesinin güçlü etkisinin buna sebep olduğunu düşünüyoruz. Behrâm'ı da İskender gibi cihan hâkimi olarak göstermek arzusunun yedi iklim kurgusuna yol açtığını varsayarak bu mesnevide de "yedi iklim"in, cihan hâkimiyetinin bir ifadesi olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışmada kültür ve edebiyatımızda bazen sembolik- alegorik olarak sıkça karşımıza çıkan unsurların kökenlerini bilim tarihinin sayfalarında aradık. Klasik şiirin kültürel arka planında her zaman izaha muhtaç olan bu çeşit unsurlar, şüphesiz son derece yararlı çalışmalar olan kavram sözlükleriyle açıklanmaktadır. Bununla beraber, söz konusu kavram, terim ve çeşitli sembolik unsurların pek çoğu, görünen yüzeyden çok daha derinde ve daha karmaşık köklere sahiptir.

Öte yandan, klasik edebî metinlerin bilim tarihi, medeniyet tarihi, dinler tarihi, felsefe, mitoloji ve kültür tarihi gibi disiplinlerin ışığında bakıldığında çok katmanlı bir yapıya sahip oldukları görülebilir. Edebî metinleri böylesi bir perspektiften okumak, metinlerin yorumuna boyut katacaktır.

Bu çalışmada edebiyatımızın coğrafi ve kozmogonik unsurlarından biri olan "yedi iklim" teriminin kökenlerini araştırdık. Aristoteles, Pithagoras, Strabon gibi antik Yunan felsefe okulundan beslenen Ptolemiaos/ Batlamyus kozmogoni teorisini esas alan İskenderiye ekolünün İslam kültür coğrafyasında nasıl yeniden şekillendiğine kısa bir nazar atfederek Batlamyus'un mütercimi Ferganî'nin Cevâmî İlm'en-Nücûm adlı eserinden yararlanarek dünyanın keşfine dair insanlığın attığı adımların, en önemli insani verimler olan edebî eserlerdeki yansımalarını izlemeyi hedefledik. Böylece edebiyatımızda sıkça karşılaştığımız bazı göndermelerin kökenlerine ulaşmış olduk. Edebî eserlerden verilen örnekler bu kavramın edebiyatımızdaki anlam boyutlarını irdelemeye yönelikti. Ele aldığımız Heft Peyker ve İskendernâme mesnevileri bu bakımdan dikkate değerdi. İskendernâme'nin arka planında yoğun bir örüntüyle karşımıza çıkan yeryüzü bilgisi, bilim ve medeniyet tarihi perspektifinden okumaya muhtaçken Heft- Peyker'de geçen "yedi yıldız", "yedi iklim" kavramları hem kozmoloji hem de astro- sembolizm bakışıyla ayrı bir anlam boyutu kazanacaktır.

KAYNAKLAR

AĞARI, M. (2007). Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn-i Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *14*(34), 169- 191.

AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedi Divanı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.htm(E. T.20.07.2019).

AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedi İskendernâme*, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78415/ahmedi--- iskendername.html(E. T.20.07.2019).

ARİSTOTELES (1997). Gökyüzü Üzerine (çev. Saffet Babür), Ankara: Dost Kitabevi.

ARİSTOTELES (1997). *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ARSLAN, Mehmet (2018). *Leyla Hanım Divanı* https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla- hanim-divani.html (E. T.20.07.2019).

AYDIN, Gülseren (1992). Batlamyus *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 196-199.

BURRİ, R. (2009). "The Rediscovery of Ptolemy's Geography (End of the Fourteenth to End of the Fifteenth Century)." Imago Mundi, 61(1), 124–125.

CATTANEO, A. (2016). European Medieval And Renaissance Cosmography: A Story Of Multiple Voices, *Asian Review Of World Histories*, *4*(1), 35-81.

EBU'L- FİDA (2017). Ebu'l Fida Coğrafyası/ Takvimü'l- Büldan (çev. R. Şeşen) İstanbul: Yeditepe Yay.

FERGANİ (2012). Cevâmi İlm En-Nucûm Ve Usûl El-Harekât Es-Semâvîyye / Astronominin Özeti Ve Göğün Hareketlerinin Esasları 2) Şerhu'l Mülahhas Fî İlmi'l-Hey'e / Astronomiye Giriş (Çev. Yavuz Unat), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

GÜLERSOY, A. E. (2014). Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh Coğrafya Okulu. *Electronic Turkish Studies*, *9*(11).

İBN HALDUN (1990). Mukaddime I, II,III. Şark İslam Klasikleri, İstanbul: MEB Yayınları.

KARAKÖSE, Saadet (2017). Said Giray Divanı https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194362/said- giray-divani.htm(E. T.20.07.2019)

KÂTİP ÇELEBİ (2008). Kitab-ı Cihannüma, (Müteferrika'dan çev. İ., Özükan vd).İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

KÂTİP ÇELEBİ (2013). Cihannüma, I-II. 1. Baskı, İstanbul: MEDAM (Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.

KÜÇÜK, Sabahaddin, Bâki Divanı https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html(E. T.20.07.2019)

LEVEND, Agah, S. (1967). Ali Şîr Nevâî Hamse, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MACİT, Muhsin (1017). Nedim Divanı https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim- divani.html (E. T.20.07.2019)

NİZAMÎ (2013). Heft Peyker (Yümni'den çev. A. Yıldız) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

PLATON, T. (2001). Timaios (çev: Erol Güney & Lütfi Ay). *İstanbul: Sosyal Yayınları*.

PLUTARKHOS (2007). *Paralel Yaşamlar, İskender ve Caesar*, (Çev. Furkan Akderin) İstanbul: Alfa Yayınları.

PTOLEMAİOS, Klaudios (2017). Coğrafya El Kitabı, İstanbul: Boyut Yayınevi.

SEZGİN, Fuat (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*, (çev. Abdurrahman Ali) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

STONEMAN, R. (1991). *The Greek Alexander Romance,*. Penguin UK.

SANDERSON, M. (1999). The classification of climates from Pythagoras to Koeppen. *Bulletin of the American Meteorological Society*, *80*(4), 669-674.

TATCI, Mustafa, Yunus Emre Divanı, https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78411/yunus-emre- divani.html

UNAT, Yavuz (2002). Osmanlılarda Coğrafya. *Bilim ve Ütopya*, *95*, 31-33l. UNAT, Yavuz, Batlamyus. *Felsefe Ansiklopedisi*, 192-195

UNAT, Yavuz (1998). Fergânî'nin 'Astronominin Özeti ve Göğün Hareketlerinin Esasları' Adlı Astronomi Eseri, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 405-423.

UNAT, Y. (2001). Astronomi Tarihi, Ankara: Nobel Yayınları.

UNAT, Y. (1999). Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış, Osmanlı (Editör: Güler Eren- Kemal Çiçek-Cem Oğuz), C, 8, 411-420.

WOLLOHOJİAN, A. M.(1969). The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes, New York: Columbia University Press.